

РОЗУМІННЯ БУТТЯ У ФІЛОСОФІ БОЕЦІЯ

Реалії сучасного суспільства, зокрема й українського, вимагають ретельного аналізу класичних філософських систем. Глобальні проблеми людства, екологічні катастрофи, війни внаслідок непорозуміння між народами засвідчують, що стан світогляду і душі людини лишають бажати кращого. А тим часом людина не лише має право розгортати свою сутність у структурі буття, а й зобов'язана це робити.

Зазначене змушує дослідника звернути увагу на класичні філософські поняття, які покладені в основу світогляду і становлять його зміст. Чим чіткіше розглядатимуться ці поняття, чим досконалішою буде гармонія між ними у свідомості людини, тим більшими будуть шанси людства вижити і тим значущі перспективи відкриються перед людиною в майбутньому.

У структурі філософського знання з давніх часів головна роль належить онтології, а в онтології – поняттю “буття”. Хоча світогляд є поглядом на світ, поняття “буття” не лише дає можливість розкрити сутність і структуру об'єктивного світу, а й допомагає людині усвідомити своє місце в цій структурі. Саме у цьому, на нашу думку, і потребує сучасне людство.

Одну з класичних філософських систем, у центрі якої перебуває поняття “буття”, представляє філософ раннього Середньовіччя Аніцій Манлій Торкват Северін Боецій (Boethius) (бл. 480–524/526 рр.). На нашу думку, він є найвпливовішим філософом того часу. Боецій захоплювався спадщиною Пітагора, Птоломея, Нікомаха [5, 326]. У його бібліотеці були праці Аристотеля, Августина, Цицерона, Сенеки, Ямвліха, Прокла та ін. [5, 327]. Боецій займався, зокрема, політичною діяльністю: він був сенатором і консулом (510 р.), першим міністром (522 р.) [5, 329–330]. Йому належить чимало математичних творів, які “... містять у собі і компактно виражену філософію числа – таку, яку могло створити тільки мислення піфагорійця або неоплатоніка” [5, 336]. На думку дослідника філософії Боеція, Г.Г. Майорова, під арифметику Боецій підводить онтологічні підвалини, що нагадує погляди піфагорійців: “Світ створений за подобою чисел і має, отже, числову структуру. В основу всіх чисел покладена одиниця, але й саме буття залежить від єдності...” [5, 337]. Філософські і логічні поняття, які ввів у науковий обіг Боецій, використовуються й донині (зокрема, “субстанція”, “есенція”, “персона”, “інтелектуальний”, “раціональний”, “ірраціональний”, “спекулятивний”, “предикативний”, “натуральний”, “формальний”, “темпоральний”, “суппозиція”, “субсистенція”, “субституція”, “субальтернація”, “дескрипція”, “дефініція”, “акциденція”, “атрибут”, “антецедент”, “консеквент” тощо) [5, 316].

Боецій мав талант логіка. Г.Г. Майорів відзначає, що його “по праву вважають творцем середньовічної логіки в Західній Європі” [5, 346]. “Із філософських авторитетів раннього західноєвропейського середньовіччя Боецій був чи не другим після Августина, а в логіці – навіть першим”, – вважає дослідник [5, 319].

Заслуги Боеція були гідно оцінені самою історією. Епоха Відродження, “... яка не змилювала майже жодного схоластичного доктора, зробила виключення для Боеція – батька схоластики” [5, 319], але вмер великий філософ не своєю смертю: 523 р. його “звинуватили у причетності до змови”, засудили і стратили [5, 331]. “Анонім Валуа, розповідаючи про цю страту, говорить, що їй передували важкі катування” [5, 333]. Боеція засудив той сенат, який він і захищав [5, 332–333]. Боеція звинуватили в тому, що він не надав документів, “... які свідчили б про образу величності сенатом”, за те, що він

“... висловлював надію повернути Риму втрачену волю”, а також опоганював святині і зловживав магією [5, 332].

Незважаючи на досягнення Боеція у філософії і логіці, його концепція лишається малодослідженою у сучасній філософській науці.

Особливий інтерес для нашого дослідження у філософській системі Боеція викликають онтологічні категорії, на яких ми й зосередимо увагу. Майже всі онтологічні поняття, які використовуються у філософії сьогодні, вперше були сформульовані і проінтерпретовані Боецієм. Такі поняття, як “субстанція”, “есенція”, “персона”, “субсистенція”, “буття”, які відіграють головні ролі в онтології томізму і в середньовічній онтології загалом, належать спадку саме Боеція, а не, зокрема, Томи Аквінського чи Августина Блаженного. Безперечно, Боецій здебільшого не є винахідником цих понять, він запозичив їх із давньогрецької філософії, однак латинізований варіант уперше ввів саме він. Крім того, Боецій вибудував свою онтологію на дещо іншій основі, ніж це було у попередніх мислителів (наприклад, Аристотеля), додавши відсутні, на його погляд, категорії (скажімо, “субсистенція”). Отже, в особі Боеція ми маємо справу не лише з перекладачем, але з талановитим філософом, який доклав помітний і загальноновизнаний внесок у філософську науку.

Звернувши увагу на онтологію Боеція, ми керувалися, по-перше, бажанням відновити історичну справедливість, віддавши належне відомому філософському авторитету Середньовіччя, а по-друге – прагненням розкрити автентичний зміст загальноновживаних онтологічних понять.

Основним джерелом дослідження з названої проблеми є збірка філософських праць Боеція “Розрада філософією”, серед яких особливе місце належить твору “Проти Євтихія і Несторія”, в якому цілком розкривається теорія буття філософа. Відзначимо, що в інших працях, зокрема, “Яким чином трійця є єдиний бог, а не три божества” або “Яким чином субстанції можуть бути благими в силу того, що вони існують, не будучи благами субстанціальними”, також чимала роль належить поняттю “буття” – в них досліджуються аспекти буття, які не ввійшли у твір “Проти Євтихія і Несторія”. Серед праць, присвячених критиці творчості Боеція, вирізняємо розгорнутий коментар Г.Г. Майорова і аналіз О.Л. Доброхотова в його праці “Категорія буття в класичній західноєвропейській філософії”.

Ми ж вперше дослідимо концепцію Боеція у світлі логічної вісі “буття – інше буття”, а також розглянемо в названому контексті аспекти, на які могла б згодом спертися неklasична філософія, максимально чітко розкриємо сутність основних онтологічних понять у концепції Боеція і логічні відносини між ними, розкривши тим самим його розуміння буття.

Теорія буття Боеція розкривається за допомогою п'яти понять: “буття”, “сутність”, “субсистенція”, “субстанція”, “особистість”. Вони в онтології філософа перебувають у певній ієрархії.

Очолує ієрархію поняття “буття”, яке є латинізованим варіантом грецького поняття “εἶναι” [інеє]. Латинський термін, запропонований Боецієм для його позначення, – “esse”. Буття Боецій поділяє на два різновиди: буття творця (Бога) і буття створеного (всього). Справжнє буття – це буття Бога; у ньому збігаються буття, благо, єдність [4, 153], тому це поняття постає як найпростіше (нерозкладне, єдине), а всі існуючі речі – як складні (що складаються з частин).

Г.Г. Майоров щодо цього відзначає: “Боецій вводить... два різних терміни для позначення “буття”, або навіть два різних поняття: *esse* – для позначення буття взагалі і *subsistere* – для буття у відстороненні його від суб'єкта (буття разом із його суб'єктом є субстанція). Використовує він і узагальнений дієприслівник від дієслова *subsistere*, тобто форму “*subsistentia*”, від якої відбулася славетна “субсистенція” Гілберта Порретанського, Томи Аквінського, Дунса Скота,.. яка позначає апіорну буттєву характеристику будь-якого суцього” [5, 362].

Пильну увагу Боецій приділяє розрізненню буття самого по собі й усього існуючого. Він пише: “Різні [речі] – буття (esse) і те, що є; саме буття ще не є; навпаки, те, що є, є й існує (consistit), прийнявши форму буття (forma essendi)” [1, 162]. І далі: “Те, що є, може бути причетним до чогось; але саме буття жодним чином не може бути причетним будь до чого, оскільки причетність відбувається тоді, коли щось уже є; а бути щось починає лише тоді, коли прийме буття” [1, 162].

На думку Боеція, “різні [речі] – просто бути чимось і бути чимось за своєю сутністю (in eo quod est); оскільки в першому випадку позначається акциденція, а в другому – субстанція” [1, 162]. А отже, кожна одинична річ існує й акцидентально, і субстанційно: кожна річ є чимось і, одночасно, є чимось за своєю сутністю. У першому випадку дослідник ставить онтологічний акцент на сам факт існування речі, у другому – на існування речі в її співвіднесеності з буттям.

Друге поняття, яке розкриває онтологію Боеція, – “сутність”; воно є еквівалентним грецькому поняттю “ουσία” [усія]. Його латинізований варіант, запропонований Боецієм, – “essentia”.

Сутність у Боеція тотожна “природі”. Коли ми говоримо “природа”, то маємо на увазі “сутність”. Розглядаючи поняття “природа”, Боецій вирізняє чотири значення цього поняття:

1) природа розуміється гранично широко – як “всі існуючі речі” [3, 169]. Боецій дає таке визначення природі в такому значенні: “Природа є [назва] тих речей, які, оскільки вони існують, можуть бути якимось чином збагнені розумом (intellectus)” [3, 169];

2) “природа” означає одні лише субстанції (тілесні і безтілесні) [3, 169]. У цьому значенні Боецій визначає природу у такий спосіб: “Природа є те, що може або діяти, або перетерплювати” [3, 169];

3) поняття “природа” означає лише тілесні субстанції. Боецій дає таке визначення: “Природа є початком руху [що властивий речам] самого по собі, а не привнесеного” [3, 170].

4) у цьому значенні Боецій розуміє “природу” як видову відмінність речі, “що відтворює форму (informans) усякої речі” [3, 170]. При цьому він зауважує, що буде застосовувати поняття “природа” саме у четвертому його значенні.

Третім поняттям онтології Боеція є “субсистенція”. Це поняття було запропоновано філософом уперше. Латинський термін, що позначає це поняття, – “subsistentia” (це латинізований варіант грецького “ουσιωσις” [усіосіс]).

Субсистенція – це роди і види. “Субсистенція – це те, що само не має потреби в акциденціях для того, щоб бути” [3, 173]. Такими є роди і види; вони – лише субсистенції, оскільки не мають акциденцій. Виходить, субсистенція – це самостійне існування [5, 387]. Г.Г. Майоров узагальнює: “усіосіс = субсистенція = суб’єкт сутності, її носій, самостійне існування, що не вимагає акциденцій (від дієслова *subsistere*, яке у буквальній етимології означає “стояти під собою” – *sub si stare*)” [5, 389].

“Субстанція” є четвертим поняттям, що розкриває онтологію Боеція. Латинський термін, уперше сформульований Боецієм, – “substantia”; він є еквівалентом грецького “υποστασις” [іпостасіс] (іпостась). Субстанція – це основа, суб’єкт, носій акциденцій, “це те, що слугує якимось підметом для інших акциденцій, без чого вони існувати не можуть; вона “стоїть під” (Substat) акциденціями як їхній підмет” [3, 173]. Субстанціями є індивіди: “... індивіди – не лише субсистенції, а й субстанції, оскільки самі вони не мають потреби в акциденціях для того, щоб бути... Акциденціям же вони слугують підметами, даючи їм у такий спосіб можливість бути” [3, 173–174]. Г.Г. Майоров резюмує: “іпостась = субстанція = “те, що стоїть під” (sub stare – букв. “стояти під”), основа, суб’єкт і носій акциденцій, підмет (у Боеція *supposita*)” [5, 389].

Нарешті, п’ятим поняттям, що розкриває онтологічну систему Боеція, є “персона”. Воно тотожне поняттям “особа” і “особистість”. Латинський варіант цього поняття – “personae”, що є тотожним грецькому “προσωπα” [просопа]. Боецій відзначає, що

індивідуальні субстанції “... ми можемо називати особами (personae)” [3, 174]. І далі: особистість – це “індивідуальна субстанція розумної природи” [3, 172]; “це ім'я вживається [у греків] для позначення кращих [субстанцій]” [3, 174]. Особистість мають не всі субстанції, а лише розумні.

Визначаючи взаємовідносини між названими п'ятьма поняттями, Г.Г. Майоров відзначає: “Відносини між термінами одного ряду такі: будь-яка персона є субстанція, будь-яка субстанція є субсистенція, будь-яка субсистенція має есенцію, але не навпаки... Акциденції мають тільки індивіди; а види і роди, оскільки вони універсальні, акциденцій не мають, а мають лише сутність (істотні ознаки)... Тому субстанція – це не будь-яка субсистенція, а тільки індивідуальна, тоді як субсистенції можуть бути універсальними; щоб бути субсистенцією, досить мати есенцію. Нарешті, щоб мати есенцію (сутність), недостатньо бути субсистенцією, потрібно ще й бути (esse, εἶναι [інеє])” [5, 389–390].

Отже, відповідно до онтології Боеція система речей має такий вигляд.

Камінь (а також будь-яка річ неживої природи) є сутністю, оскільки він є. Камінь є субсистенція, оскільки він не перебуває в якомусь підметі (існує самостійно). Камінь є субстанція, бо слугує підметом для інших, які не є субсистенціями. Камінь не є особистість, оскільки не є розумним індивідумом.

Дерево і тварина, як і будь-які об'єкти живої природи, також є сутностями, субсистенціями і субстанціями з тієї самої причини, з якої ними є об'єкти неживої природи і не є особистостями, оскільки не є розумними індивідумами. Таким чином, онтологічна система понять Боеція не дає можливості визначити відмінність між живою і неживою природою. Об'єкти як живої, так і неживої природи однаково є сутності, субсистенції і субстанції та не є особистістю.

Людина, як і об'єкти живої та неживої природи, є сутністю, субсистенцією і субстанцією з тих самих причин, з яких ними є камені, дерева і тварини. Але, на відміну від об'єктів як живої, так і неживої природи, людина є ще й особистістю, оскільки вона наділена розумом.

Очолує систему речей Бог. Бог є сутність, оскільки він є тим, “від Кого створюється всяке буття” [3, 175]. Бог є також субсистенцією, оскільки “... Він існує (subsistat), не маючи потреби ні в чому [для того, щоб існувати]” [3, 175]. Певні труднощі викликає питання, чи є Бог субстанцією. Боецій вказує, що хоча Бог і є підметом для акциденцій (тобто є субстанцією), але він не лише субстанція, а “надсубстанція”: “Коли ми говоримо “Бог”, нам, звичайно, здається, що ми позначаємо субстанцію, але це така субстанція, що вище субстанції... надсубстанція” [2, 151]. Крім того, субстанцій, як і осіб, у Бога три (відповідно до ликів Святої Трійці). Боецій підкреслює: “... є одна ουσία або ουσιωσις, тобто сутність або субсистенція Божества; але три υποστασις, тобто три субстанції... Саме відповідно до цього сказано, що в Трійці єдина сутність, але три субстанції і три особи (personae)” [3, 175]. Боецій ілюструє це в такий спосіб: “Говорячи “кинджал, клинок, ніж”, я повторюю ім'я однієї й тієї самої речі, а не перераховую різні...” [2, 149]. Подібну ситуацію спостерігаємо й у випадку із Трійцею. Утруднення дослідника в цьому випадку пояснюються утрудненнями самого Боеція: церква не дозволяла “... говорити про Бога, як про три субстанції...” [5, 390], але логічний аналіз привів Боеція саме до такого розуміння. Незважаючи на логіку, Боецій “... надалі слідує все-таки забороні церкви” [5, 391], тому в дослідника створюється враження неоднозначного ставлення філософа до цього питання.

Отже, в онтології Боеція людина відрізняється від об'єктів живої та неживої природи тим, що має розум. Тому людина є особистість. Бог від об'єктів живої та неживої природи і людини відрізняється тим, що в нього три субстанції, а не одна. Від людини Бог відрізняється тим, що має три особи, а не одну.

Іншим щодо буття у широкому розумінні цього слова постає небуття. У самому широкому розумінні природи (як усього існуючого), вона розмежовується з ніщо: “... саме

[слово] ніщо позначає щось, однак не природу... Воно позначає не те, що щось існує, а скоріше небуття (non esse) [речі]; а всяка [річ] є природа” [3, 169].

У вузькому розумінні іншим буття (єдиного) є множина, про що йдеться у праці “Яким образом трійця є єдиний Бог, а не три божества”. Множинність неявно постає в Боеція іншим буття: “... принципом множини є інаковість... без неї неможливо зрозуміти, що таке множина” [2, 146]. Вона (множинність) покладена в основу розрізнення речей за числом (кількістю). Це є найнепринциповішою відмінністю, на противагу від відмінності за родом або видом. Множина завжди є акцидентальною, а не атрибутивною: “... ці люди становлять чисельну множину тому, що є акцидентальною множиною” [2, 147]. Акциденція є не такою значущою, ніж атрибут або субстанція: “Божественна субстанція є форма без матерії і тому вона єдина й є те, що вона є” [2, 148]. Водночас, Боецій кілька разів згадує, що буття й єдине – це те саме. Буття або форма не може бути підметом; може бути підметом остільки, оскільки під нею (формою) лежить матерія [2, 148].

У концепції Боеція наявний діалектичний синтез у взаємодії між буттям і його іншим: “Будь-яка розбіжність роз'єднує, і все прагне до подоби; тому те, що прагне до чого-небудь іншого за природою своєю, мабуть, таке саме, як те, до чого воно прагне” [1, 162]. Йдеться про розбіжність між складним (речами) і простим (буттям): “Для всього складного буття й саме воно – різні [речі]” [1, 162]. Таким чином, розбіжність між буттям і речами є розбіжністю між буттям і його іншим.

У міркуванні про взаємодію між буттям і його іншим простежується теза про єдність багатоманіття, що чіткіше оформиться в діалектиці Гегеля. Те, що прагне до іншого, є таким само, тобто, тотожним з іншим. При цьому буття і складне – це різні речі. Цікаво, що логічна вісь “буття – інше буття” незримо покладена в основу цієї єдності багатоманіття.

Грецькі поняття, які використовує Боецій, остаточно оформилися і були пояснені в онтології Аристотеля. Г.Г. Майоров вдається до порівняльної характеристики розуміння буття у філософських системах цих двох мислителів: “... Боецій у розумінні базових термінів метафізики рішуче відходить... від свого вчителя Аристотеля” [5, 390]. Перша відмінність, на думку Майорова, полягає в тому, що одному аристотелівському поняттю “сутність” у системі Боеція відповідають чотири поняття: “сутність”, “субсистенція”, “субстанція”, “персона” [5, 390]. Другою відмінністю дослідник називає ту, що Аристотель розуміє природу як індивідуальне буття, “першу сутність”, тоді як для Боеція вона є сутністю, видовою відмінністю, що не може бути індивідуальним буттям [5, 390]. А це означає, що розуміння природи Боецієм і Аристотелем прямо протилежне одне іншому. Третя відмінність стосується “другої сутності” Аристотелевої онтології. У системі Боеція їй відповідає поняття “субсистенція” [5, 390], тоді як “першій сутності” в Аристотеля відповідає поняття “субстанція” у Боеція. Нарешті, четверта відмінність полягає в тому, що в Аристотеля “...обидві “сутності” трактуються... як субстанції, тоді як у Боеція... одна залічена до субстанції, інша – до субсистенції” [5; 390].

Отже, зрозуміло, що Боецій не лише виступив перекладачем грецьких філософських понять (розроблених Аристотелем) на латинську мову, а й склав власну, відмінну від Аристотелевої, онтологію, виступивши самостійним філософом.

Отже, дослідження теорії буття Боеція дає можливість зробити такі висновки.

По-перше, Боецій розуміє буття, безперечно, у межах логічної вісі “буття – інше буття”. Його онтологія перебуває в межах класичної філософії не лише історично, а й логічно.

По-друге, онтологія Боеція являє собою серйозну віху в подальшому розробленні поняття “буття”.

По-третє, розуміння буття Боецієм покладено в основу середньовічного тлумачення цього терміну. Поняття, які належать перу Боеція, розробляли пізніше в своїх онтологіях Тома Аквінський, Гілберт Порретанський, Дунс Скот та ін. [5, 362]. Також відзначимо, що онтологія Боеція корелювала з онтологією Аристотеля, а не Платона, як в Августина

Блаженного. Можливо, якби голос Боеція у філософії пролунав сильніше, то вдалося б уникнути середньовічної суперечки реалізму з номіналізмом, зберігши життя багатьом талановитим мислителям.

По-четверте, завдяки збігу в Богові буття і блага в онтології Боеція намічається розбіжність між сутністю й існуванням: “Оскільки існування речі не цілком збігається з буттям, але складається із сутності й існування, то лише бог – цілком благо і буття, а буттєвого зла не може бути” [4, 155]. О.Л. Доброхотов пише, що, на думку Жільсона, “... витонченість дистинкцій Боеція, з одного боку, гальмувала розрізнення сутності й існування, а з іншого – допомагала його точніше сформулювати” [4, 155].

Теоретична перспектива в розробленні цієї теми полягає у з'ясуванні місця і ролі понять “рух” і “розвиток” в онтології Боеція, а практична, на нашу думку, дасть можливість розглянути місце і положення людини у світі, якими їх вбачав цей мислитель, що, можливо, в далекоюсяжній перспективі дасть змогу уникнути певних проблем сучасної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боеций*. Каким образом субстанции могут быть благими в силу того, что они существуют не будучи благами субстанциальными // *Боеций*. “Утешение философией” и другие трактаты. – М., 1990.
2. *Боеций*. Каким образом троица есть единый Бог, а не три божества // *Боеций*. “Утешение философией” и другие трактаты.
3. *Боеций*. Против Евтихия и Нестория // *Боеций*. “Утешение философией” и другие трактаты.
4. *Доброхотов А.Л.* Категория бытия в классической западноевропейской философии. – М., 1986.
5. *Майоров Г.Г.* Судьба и дело Боеция // *Боеций*. “Утешение философией” и другие трактаты.